

Jeruzsálemi kutatásom során sok olyan jelenséget észleltem, melyeknek köze van a politika fogalmának valamely értelméhez. Általában véve azokat a tapasztalataimat gyűjtöm e témába, melyek megmutatták számomra, hogy létezik egyfajta vélekedés a hatalomról mint a társadalmak feletti tényezőről. A hatalom képzete azáltal írható le, hogy számos társadalmi tevékenység a megszerzésére irányul, és a különböző közösségek hatalomért folytatott versengése a mindennapokban is jelen van, és sokan fogalmazzák meg a létezés alapvető meghatározójaként. A versengési attitűd egyfajta

olyan egyszerű dolog, függően attól, amit a külvilág egységesen tulajdonít, vagy amit az egyén egyértelműen és kizárólagosan választ. Az identitásnak természetes módon van egyfajta szituativitása, illetve vannak állandó tényezői. De az identitás már önmagában politikai tartalmakkal is bír, a hatalomhoz való viszonyulásról árulkodik. Ezért fontos a társadalmak számára, hogy az egyén besorolható legyen a különböző társadalmi csoportokba, hogy a hatalomhoz való viszonyulása leírhatóvá váljon.

A hatalom kérdése az élet teljesen különböző színterein jelenik meg.

Birkás Anna

A politika értelmeinek keresése a jeruzsálemi örményeknél

evidencia a Jeruzsálemben élő közösségek számára, a szocializáció teljes folyamatát áthatja, a közösségek közti kommunikációt meghatározza. A hatalom megtettesül kézzel fogható és elvont dolgokban is: a Szentföld birtoklásáért és ezáltal a szakrális dimenziókhoz való közelkerülésért folytatott küzdelem párhuzamos folyamat. A következőkben megpróbálom rendszerezni a hatalmi versengés néhány jelenségét, melyben segítségemre lesznek Fredrik Barth gondolatai.

Barth szerint a közösséghez való tartozás kétoldalú tulajdonság, a közösség és a külvilág közti határvonalat nemcsak az egyén, de az őt szemlélő külső társadalmak is meghatározzák. Az identitás a jeruzsálemiek esetében is hordozza ezt a kétszempontúságot, ami persze közösségenként vagy akár egyénenként további szempontokra osztódik. Vagyis a hovatartozás (vagy „az identitás”) meghatározása nem

Barth ad némi támpontot az értelmezés felépítéséhez, mikor azt tanácsolja, hogy három szinten közelítsük meg a politikai jelenségeket, illetve az önmeghatározást. Mostani megközelítésemben – saját kutatásaimhoz igazítva – a barth-i értelemben vett szinteket fogom szem előtt tartani, de azokra való reflexióimból fogok kiindulni. Így első szintként – melyet ő mikroszintnek nevez – az identitás egyéni kifejeződéseit vettem figyelembe egy rítus tekintetében. Középszinten az identitás reprezentatív megfogalmazásait észleljük a történelemhez való viszonyuláson keresztül például olyan rítusok keretében, ahol a közösség tagjai a politikai vezetőktől a „hivatalos retorikát” hallhatják. Harmadik szinten az önmeghatározásban az állam szerepét vetette fel – az állam sokszor kategóriákra osztja a társadalmat, mely besorolással adott közösségek kommuni-

kálnak. Néha éppen ez mélyíti el a határvonalakat a közösségek között.

1. Az első szint vizsgálatához vegyünk figyelemre egy húsvéti rítust Jeruzsálemben, és egy barátom elbeszélését.

Húsvét szombatján érkezik a szent láng Jeruzsálembé. Ez a világ összes ortodox és néhány katolikus felekezete számára is nagy esemény, Istennek egy csodája, hiszen a hívők szerint *a láng Isten akaratából gyúlik meg minden évben Jézus sírjánál* a Szent Sír Bazilikában. Az eseményre a bazilika a különböző felekezetek gyülekezeteivel telik meg, mindenki a maga szentélyénél várja a csoda bekövetkezését, ami minden évben ugyanabban az órában történik meg.¹ A felekezetek papjai különböző szakrális eljárásokat visznek véghez a fény megérkezésével kapcsolatosan, hierarchikusan megosztva egymással a Sír közeli teendőket. Az örmények legfontosabb szerepe, hogy amikor a lángot egy görögkeleti ortodox pap kihozza a Sír-ből, először egy örmény papnak adja át, aki aztán a laikus közösségen belül továbbítja, és így a gyülekezetben terjed tovább a láng, míg az egész bazilika fényárban úszik.

Az esemény nem feszültségmentes. A bazilikába való bejutás már több órás tortúrával járhat, tömegek szeretnének ott lenni a láng érkezésénél – különösen a zarándokok számára lehet „élet-halál kérdés” ez, hiszen életükben talán csak egyszer lehetnek ott ezen az eseményen. A tömegeket az izraeli rendőrség koordinálja. Szerepe nem elhanyagolható, egy-egy félreértés, vagy nem hozzáértő tett a Sír körül, és elcsattanhatnak a pofonok, felelősségük óriási. Az amúgy is fokozott hangulatot az tetézi, ha valami nem a lefektetett szabályok szerint történik a Sír körül. Ebben az esetben a sértett felekezetek egymásnak esnek, és verekedés tör ki. Nem véletlen, hogy az elmúlt időkben, ha verekedés tört ki a Sír-nál, mindig az örmények voltak az egyik fél. Általában

éppen a görögkeleti papokkal kaptak össze, akik a „*legerősebbek*” ma a Szentföldön és a bazilikában is – az ő tulajdonukba tartozik ugyanis a Sír, és a keresztény arabok legnagyobb része is a görögkeleti egyház mögött sorakozik fel. A verekedés sokszor éppen a *szentatyák* között robban ki, de a maguk oldalán a jelenlévők is igyekeznek bekapcsolódni – a saját fél védelme érdekében. A Sír körüli harcokban részt vevő fiatalembert kérdeztem, hogy mindez mit jelent neki: *„a harc a templomban egyszerűen hülyeség. Egyáltalán nem lenne szükséges, hogy így történjen. De van, aki szerint ez valami király dolog. A múlt héten találkoztam olyanokkal, akik mikor megtudták, hogy örmény vagyok, elkezdtek nyomtatni, hogy ‘seggbe rúgnak titeket a templomban!’ Én erre: ‘nincs mire büszkék legyetek... bár ti ugyan nem rúgtok minket seggbe, hanem mi titeket’ – mondja viccelve – „de én úgysem. Azt hiszik, hogy az a király, a templomban verekedni. Késekkel jönnek be – nem tudom, csak hallottam – késekkel és botokkal. Ez nem személyesen ellenünk van, de mindig azzal számolnak, hogy harc lesz. Nem tudom minek, mert azelőtt olyan 14 évig nem volt verekedés a templomban. A templomon kívül ugyan volt, a rendőrséggel egyszer mi, tavaly, egyszer meg a síretek, és aztán az oroszok is. Engem kétszer vittek emiatt rendőrségre, 2006-ban és idén, virágvasárnap. (...) Egy rendőr volt a Sír-nál, bent, ahol nem szabadna lennie. Na, ott történt a verekedés. Én csak kint álltam és üvöltöztem: Húzz be neki! Húzz be neki! – valami ilyet. Aztán láttam a rendőrt, egy szőke hajú fickó volt, és mondtam neki: te csináltad itt a balhét, úgyhogy húzzál innen! Erre bepöccent, valahogy. Meglökött, de én már nem löktem vissza. Okos vagyok én... nem, csak igazából gyenge. Ennyi volt. Aztán jöttek, lebilincseltek és már úgy voltam vele, hogy megszoktam. Miért ne?”*

A verekedés esélye minden olyan ritusnál felmerül, mikor a felekezeteknek közösen kell egy rítust lebonyolítaniuk. Hogyan értelmezhetjük ezt az ízig-vérig profán jelenetet egy olyan szakrális környezetben, ami talán a legfontosabb a világ keresztényei számára? „A vallási identitás tehát kifejezője lehet az etnikai-kulturális identitásnak, vagy konfliktusforrásként is meghatározója lehet az interetnikus kapcsolatoknak, de nem azonosítható annak belső tartalmi elfogadásával, gyakorlásával”. Papp Richárd értelmezése szerint az ún. „etnikus vallások” tartalmai két elkülöníthető lényegre

31
K É K

bonthatóak. Egyik az „etnikai-társadalmi szint”, ahol a vallásban „a saját környezet terét, az interetnikus kapcsolatok kifejeződését és a társadalmi kommunikációban betöltött szerepét” láthatjuk. „A ‘második szint’ a vallás mint belső tartalmi-kulturális rendszert jelöli, a vallás ‘belső’ világát értve ezen”. A vallási identitás ilyen jellegű megosztását alkalmazva érzékelhetjük, hogy a templomban zajló rítus során a vallásosság „első szintje” kerül előtérbe. Vegyünk szemügyre egy apró mozzanatot, a bazilikába való belépés pillanatát.

A bazilikában a nagyszombati rítuson az örmény közösség többsége jelen van. A bejutásért a szó szoros értelmében meg kell verekedni. Az első feltétel az egyháztól kapott, pecsételt kitűző, ami az örmény egyházhoz tartozást igazolja – ezzel lehet meg egyáltalán az esélye annak, hogy a templomhoz engedik.² A folyamat

azonban nagyon lassú és keserves, hiszen sokan erőszakkal próbálnak az egyházak bevonulásakor a papokkal együtt, a közvetlen közelükben bevonulni a templomba. Akinek ez nem sikerül, annak a rendőrség kordonjain kell átvergődnie.

A templomba érve örmény szeminaristák fogadnak az örmény szektor előtt, és rákérdeznek, hogy „*örmény vagy-e?*” – ez a belépő az örmény szentélyhez és a rítusban való részvételhez. Érzékletes formája annak, hogy az etnikus identitás arra kötelez, hogy ebben a szakrális térben is örményként kell részt venni a rítusban,

Sorsok – hátrányok – oldódások

Sosem lehet tudni, hogy meddig folytat a viszálykodás. Ebben az olvasatban tehát, ha nem jelenik meg a laikus közösség a rítus során, akkor veszélyeztetett az egyházi hatalom, és az örmény jelenlét kontinuitása a szakrális dimenzióban megszakadhat. Az örmény jogok elveszhetnek, ha a szabályok be nem tartását reakció nélkül hagyják. Ehhez viszont erőt kell tudni felmutatni. Az örmény kisebbség problémája a külvilággal való összefonódásból származik. A rítusban is érzékelhető „szakralitás és közösségiség egyaránt determinálják az ember »veleszületett« paramétereit úgy, hogy eközben az ember egyetemes helyét és küldetését is megmutatják ezeken a kereteken belül”.³ Az örmény identitás megélése tehát szorosan összefonódik a szenttel és a közösséggel egyszerre.

Az örmények a szentföldi keresztény lakosság egyik sajátos kisebbségét képezik. Kisebbséget a kisebbségben, mert az etnikailag heterogén keresztény társadalom mára jelentős mértékben kisebbségre szorult.

Az óváros régi, folyamatos városfalloal van körülvéve, térbeli kisléptékűsége mindenképpen befolyásolja a társadalmi viszonyokat: nincs 1 km² a területe annak a városrésznek, ahová a három monoteista vallás legfontosabb szakrális helyei tömörülnek. Ez a terület a mai népesedési tendenciák szempontjából tűnik kisléptékűnek. Az említett szakrális terek a várost egységesen megszenteltté teszik bármelyik a három monoteista vallás számára. A Szentföldön betöltött történelmi szerepek hol egyik, hol másik fél elbeszélésében jelentenek jogalapot a teljes birtoklásra. Ugyanakkor az óváros a hétköznapjaiban azt a fajta szekularitást mutatja, amit más városok a térségben: nagy része a *szukhoz* tartozik, ami a közel-keleti városok piaci negyedét jelenti, Jeru-

zsálemben a folyamatosan jelenlévő turisták és az általuk behozott keresletre épülő kereskedelmi pezsgés jellemzi. A Szentföldről alkotott „szubjektív” elképzelésekhez képest – melyek tehát a történelmi olvasatokra épülnek – a nemzetközi politikában megfogalmazott álláspont a demokratikus együttélés felé terelné a felek rivalizálását. Ennek eredménye a felekezetek autonóm működésére épülő mai viszonyrendszer, mely mögött feldereng az elv, hogy az óvárost nem lehet egyetlen fél kizárólagos fennhatósága alá rendelni.

A különböző vallású társadalmaknak a külső nézőpontból felállított rendezés határt von a birtoklás jogának megszerezhetőségében, de minden felekezeti vagy vallási szerveződéskor érzékeli, hogy a rendszer kiskapui megengedőek, és hogy a felek érvényesülési arányainak befolyásolásával lehet rendezni a hatalmi struktúrát. A kisebb közösségek éppen azért tapasztalják meg a kiskapuk rendszerét, mert ők maguk esnek áldozatául a játszmáknak, ha egy másik fél a jogainak vagy tulajdonrészének bővítésén ügyködik. Ilyen szerepre pedig a „kishalak” nem vállalkoznak. A kisebbségi közösségek működésük biztosításához kompromisszumokra kényeszerülnek a hatalomgyakorlókval. A függőségi viszonyok a történelmi keresztény közösségeket az önállóság kiszélesítése felé terelik, az autonóm szerveződés magasfokú igényével ruházzák fel, a függőségi viszonyrendszer lerázására motiválják. A különböző felekezetek közti játszmák és a felekezetek egyedi státusai oda vezetnek, hogy a keresztény közösségeknek az egyházi hatalmon keresztül mind saját elképzelése lesz a politikai magatartásról a fennálló izraeli–palesztin konfliktusban, és ez olyan tényezővé válik, ami a szentföldi kereszténység megosztottságát elmélyíti. Az egymásról alkotott kép önreflektív tartalmakra is rávilágít, mögöttük ott van a konkrét tapasztalat, amit a más

és ez a sajátosság váljon hangsúlyossá. A kérdést pedig viccelődve a közösség mindenki által ismert tagjainak is felteszik – ebből is látszik, hogy nem csupán arra az információra kérdeznek rá, hogy mi a nemzetiséged, hanem hogy melyik felekezettel tartasz, hová tartozol, és ezzel kapcsolatban egyfajta eskütétellel ér fel az a mondat, hogy „*örmény vagyok*”. A nemzeti hovatartozás ilyen jellegű megvallása arra enged következtetni, hogy bár egy szakrális környezetben zajlik a rítus, „*Isten csodája, a Szent Láng érkezése*” az emberfeletti jelenvalóságát hivatott igazolni, a hívők gyülekezete ugyanakkor a vallásosság „első szintjén” keresztül éli át a jelenséget: az etnikus tartalmak, a saját társadalomhoz való tartozás, és a más etnikumoktól való elhatárolódás elmélyülését figyelhetjük meg a felekezetek közötti interakciókban is.

felekezetűekkel való interakciókból következtetnek ki kutatott közösségem tagjai: „A görögök világ életükben hódítók voltak. A görög világ, majdnem egész Európa az övék volt, és hirtelen nagyon kicsik lettek. Szerintem a mentalitásuk része, annak a része, ahogy gondolkoznak, hogy mindig hódítaniuk kell. Ez a vérükben van – valahogy. Mindig bajunk van velük a templomban.” A gyarapodni vágyó görögkeleti egyház veszéylezetteti az örmény jogokat és az erre épülő önrendelkezést. A keresztény kisebbségben többséget képező görögkeleti egyház is saját ellenálló-képességét növelné a fennálló konfliktusrendszerben, ha a keresztény felekezetek között szétaprózott jogokra hatalmát ki tudná terjeszteni. Amennyiben a keresztény felekezetek közötti megosztottság létrejön, úgy önmagukban annál erőtlenebb „kishalak” a „nagyhalak” gyomrában végezhetik.

Látszólag a versengési attitűd a jeruzsálemi mindennapokhoz hozzátartozik, az egymást követő generációk erre szocializálódnak. A magatartásnak vannak mikroszintű vetületei (például egy olyan egyházi rítus során, mint a szent láng érkezése húsvétkor), de a társadalmakat átívelő szentföldi együttélés konfliktusait, a makroszintet is lehet az érvényesülési verseny szempontjából értelmezni. „A hatalom a szent helyen lakik”⁴ – állítja Van der Leeuw, és a szent jelenlétéből fakadó hatalomért folyik a versengés a vallási szempontok mentén elhatárolódó közösségek között is.

A politika tehát egyik színtéren a jogokért, másik színtéren a birtoklásért folyik, s e kettő jelenti a hatalomhoz vezető utat. A Szent Sír Bazilikában a közösség tagjai koncentrált formában megélik a versengést, az egymás között leosztott szerepeket, az egymás feletti ellenőrzést, a jogok korlátozottságát, a közösségek közti feszültséget. A rítuson kívüli mindennapok pedig a versenyhelyzetet tovább éltetik, egymásról alkotott sztereotípiák mentén,

a kisebbségi létből fakadó önvédelmi problematikákban, a tulajdon megtartásának nehézségeiben és az egész térséget átívelő izraeli–palesztin konfliktusban.

2. Középszinten egy olyan rítust említenék meg, mely a közösség történelemmel való viszonyára épít.

A jeruzsálemi örménység nagy része személyes történeteken keresztül érzi át az örmény történelem egyik sarokköve, az 1915-ös évhez kapcsolt népirtás jelentette tartalmakat. A múlt a közösség életében összetett jelenségekben él tovább. A tragédiát, mely során 1,5 millió ember vesztette életét, történelmi perspektívában a 20. század első holokausztjaként szokták emlegetni. De mit is jelent ez?

A népirtás menekültjeinek leszármazottaival való együttélés során egyéni narratívákat, családi mítoszokat osztottak meg velem arról, amit ők csak úgy neveznek, hogy a „mészárlás”. Narratívákat abban az értelemben, hogy elbeszéltek egyéni érintettségükkel és érzelmi viszonyulásukkal telített interpretációikat, a mítoszokat pedig abban az értelemben, hogy a jeruzsálemi örménység kultúrájába ágyazott valóságot adták át a mészárlással kapcsolatban, az általuk birtokolt tudásra és igazságra tanítottak. A „genocídium” terminust csak ritkán, vagy csak bizonyos kontextusban használták. Egyfajta politikai retorikában jelenik meg e kifejezés ebben a közösségben is – a népirtásról szóló tudományos szakirodalomnak megfelelően. Az egyéni történetek bizonyos közösségi események és diskurzusok során a genocídium „anyafogalom” alatt egyesülnek, és átértékelődnek az egyének számára. A túlélők második, harmadik, illetve negyedik generációjáról van szó, a mészárlásról elsajátított „tudásukat” elsősorban generációként fogyó örökségüként lehet érzé-

kelni. A tudás átörökítése szempontjából különösen fontos a család előző generációinak attitűdje a mészárláshoz: mit tudtak és mit akartak átadni a gyerekeiknek a múlttal kapcsolatban?

A „sokadik” generáció másfajta érintettségéből fakadóan a politikai diskurzusban való részvételben válik érdekeltté. Az egyéni eredetmítosz funkcionális történetekre redukálódik: a történet azon aspektusai váltak hangsúlyossá, melyek alapján kiderül, hogy miként kapcsolódik az egyén az örmény menekültek sorsközösségébe. A leszármazottak „képzeletbeli közös-

ségébe”⁵ – a mészárlás közösségformáló ereje a hangsúlyos tényező.

Képzelnék csak el, hogy a szocializáció során eljut valaki ahhoz az állomáshoz, ahol ráébred: annak történelmi okai vannak, hogy diaszpórában, kisebbségi létben él, távol az örmény anyaországtól. A mészárláshoz minden kisebbségi örménynek ki kell alakítania egyéni és a közösségi nézőpontját, a kultúrába illeszkedő attitűdjét: a jeruzsálemi létnek olyan alapvető eleme ez, mint bármely kisebbségi létnek. A kérdésfeltevés közös: miért vagyok más és miért élek állandó alkalmazkodásban a külvilághoz?

A nemzetközi politika vitája a népirtás elismeréséről/el nem ismeréséről lezáratlan. Az örmény irodalomban megvannak a téma tárgyalási módjai⁶ – a török írók is kifejlesztették az erre való reakciókat, a tagadás tudományát.⁷ A jeruzsálemi örménység számára különös tartalommal bír, hogy

mivel az örmény történeti ábrázolásokban a holokauszt tragédiájához szokták az örmény népiertást kapcsolni – mint a genocídium fogalmának két prototípusát – többek között Izrael állam sem ismerte még el az örmény népiertás tényét.

Az itteni közösség politikai programjának megfelelően különböző stratégiákat fejlesztenek ki a népiertás ismeretének átadására. E kapcsán visszatérve az örmények lakta óvárosi tér elemzéséhez, az örmény negyed arculatához hozzátartoznak azok a feliratok és plakátok, melyek a genocídiumról tudósítanak a külvilágnak.

Az óváros falain egyfajta kommunikáció folyik a *szomszédokkal*: fellelhetjük a falakon a letépett, de már máshonnan jól ismert plakátok maradványait. Az örmény népiertásról való ismeretek nem illeszkednek bele abba a városképbe, amit a *szomszédságban* elképzelnek. Egyes örmény barátaim magyarázata szerint a plakátok eltávolítói egyértelműen a zsidó környezetből kerülnek ki. Ez az értelmezésük szoros összefüggésben áll Izrael hivatalos állásfoglalásával az örmény genocídiumról.

Az örmény népiertással kapcsolatban a nemzetközi politikában elindult egy folyamat. A világ számos országa és nemzetközi szervezete elismerte az örmények mézárclását, hozzárendelve a 'genocídium' szót általuk meghatározott jelentéséhez.⁸ Jeruzsálemi örmény barátaim hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi politikának milyen felelőssége van abban, hogy Törökország

Sorsok – hátrányok – oldódások

beismerje a genocídiumot. Ilyen visszatérő megállapításként hallhattam, hogy „*az Európai Unió addig nem akarja Törökországot tagállamként bevenni, amíg nem került sor az örményeknek járó igazságtételre. Előbb el kell ismerniük, hogy genocídiumot műveltek az örmény néppel.*” A nemzetközi politika résztvevőinek tehát e narratíva szerint ott van a fegyver a kezében, hogy Törökországot a belátásra bírja. Egy másik olvasat a helyi viszonyokat is bevonja az értelmezésbe: „*ebben a térségben, ahol élünk, a legnagyobb problémák közé tartozik a víz hiánya. Talán ez is a legnagyobb probléma, igen! Mivel Izrael a szükségleteit Törökország segítségével tudja csak kielégíteni, úgy néz ki, nem vállalhat ellenkező álláspontot a genocídiummal kapcsolatban. Ez a gazdasági szükséglet, nem akarják a viszonyt elrontani. És akkor már Amerika is, mint Izrael fő szövetségese, osztja az álláspontot. A helyzet reménytelennek tűnik.*” Izrael és az USA sem ismerte még el az örmények követelését. Ezért az örmény olvasatban ezek az államok Törökország szövetségeseiként vannak elkönyvelve, melynek itt említett alapja a gazdasági kiszolgáltatottság. Ezek a megfigyelések és megállapítások arra mutatnak rá, hogy az örmények a genocídiummal kapcsolatban a nemzetközi összefüggésekkel spekulálnak.

Az emléknapi világszerte április 24-e, mert 1915-ben ezen a napon több száz örmény származású értelmiségit végeztek ki, és ezzel a mozzanattal indult meg az a folyamat, melyet genocídiumnak neveznek.⁹ A jeruzsálemi örmények ezen a napon különböző közösségi események keretében emlékeznek meg és átérzik a genocídiumhoz való tartozás identitásformáló erejét. Bizonyos közösségi események csak a saját közösség számára szerveződnek, mint például a szeminárium dísztermében szervezett műsor, mely

során beszédek és más műsorszámok hangzanak el az örmény sorsra, a nemzeti identitásra reflektálva. Mivel ezek saját térben, örmény nyelven, a saját közösség számára láthatóak és hallhatóak, ezért mondhatjuk, hogy bár reprezentatív módon, de a saját kultúra biztonságos közegében évente megismétlődő rítust jelent. Ehhez képest a török nagykövetséghez való kivonulás és a transzparensek felmutatása, az örmény énekeken és az ott elhangzó beszédeken keresztül reprezentatívá váló örménység eredetileg nemcsak a saját kultúrához tartozóknak szól, hanem sokkal inkább egyfajta „nappali kultúra”:¹⁰ a külvilág számára megmutatandó örménység reprezentálása. A rítus valódi jellege ugyanakkor azt mutatja, hogy az emléknapi a sokadik generációk számára a genocídium jelentéseit mélyíti el, egyfajta szocializációs momentum az évben, mely során a fiatalok is direkt módon érzékelik a történelem identitást formáló és közösségépítő hatását.

Anthony Smith gondolamenetét helytállónak tartom az örmények történelemszemléletének vizsgálatakor. „A hazafi szent kötelessége helyreállítani a nemzet hiteles múltját, és visszaszerezni a hazáját. Ez az egyetlen módja belső szabadságunk újralfelfedezésének, és az igazi énünk felfedezésének.” Az örménység mindkét dilemmával küzd a jelenben: a történelmi igazság helyreállításával, és a Nagorno Karabakhért folytatott háborúban a haza megmentésével. Ez utóbbi problematika is megjelenik a jeruzsálemi közösség diskurzusaiban.

A közösség tehát rendszeresen újrafogalmazza a történelmi, a diaszpóralétező fakadó és az örménység hordozta problematikákat. Hogy hogyan hangzanak el az ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos meglátások, az a politikai szerepvállalással van összefüggésben: mi válhat reprezentatívá az itteni örménység számára? Mi az a megközelítési mód ezekben a kérdésekben, melyek egyfajta kohéziót

hoznak létre a közösségen belül? Az identitás milyen tartalmi mélyülnek el e diskurzusok során? És még sorolhatnám, milyen sokrétű szerepe van ezeknek a közösségi élményeknek.

3. Makroszintként az állammal való viszonyról esne szó, ahogy Barth is tanácsolja. Ez az aspektus a jeruzsálemi viszonyrendszerben különösen hangsúlyos, határképző körülmény.

Az óvárosban a különböző közösségek, etnikumok koncentráltan élnek együtt, és sok közös tér használatára kényszerülnek. Különleges hely ez a Szentföldön a lakossági arányok szempontjából is, mert a kereszténység számára azon nagyon kevés helyek egyike, ahol még érzékelhető a jelenlétük, nem csak az elnevezések alapján, amiket egy térképről leolvashatunk. Ez a reprezentativitás egyrészt a szent helyek megtartása miatt fontos – ahogy már az egyházak szempontjából a korábbiakban kifejtettem –, másrészt a keresztény társadalom érdeke egyfajta koncentrált együttélési forma, hogy a saját kultúra biztonságos környezetét átélhessék, és hogy politikai tényezőként tartsák számon a keresztényeket az államhatalmi struktúrában, mert a jogaikat és a különböző állampolgári státust „felülről” kapják.

Izrael állam magját képezik az 1948-ban meghódított területek, melynek lakosai izraeli állampolgárok, izraeli személyigazolvánnyal és útlevelel rendelkeznek, mely utóbbival a világ számos országába utazhatnak – bizonyos arab országok kivételével, ahol az izraeli útlevelel megtagadják a belépést. A '67-es területeken más a helyzet, mivel később kerültek Izrael fennhatósága alá, ezért a '67 előtről származó lakosság megosztott. A nem zsidó nemzetiségűek nem nyerték el az izraeli állampolgárságot. A terület-hez kötődő automatikusan elnyert státusnak megfelelően a jeruzsálemi örmény közösség nagyobb része nem rendelkezik izraeli útlevelel, mert

nem jogosultak rá. Számukra a jeruzsálemi személyigazolvány jelenti a hivatalos dokumentumot, amit Izraeltől kapnak. A státus meghatározza olyan kötelezettségeiket az állammal szemben, mint például az adófizetés, de az izraeli állampolgároktól eltérően nem kell kötelező katonai szolgálatot teljesíteniük.

A *kék személyivel* még önmagában nem hagyhatják el az országot. Ha külföldre mennek, ún. utazási dokumentumot vagy *laissez-passer*-t kell igényelniük, ami nem jelent útlevelet, de Izrael elhagyására jogosít fel, és nemzetközileg igazolja a személyazonosságot. A probléma ott jelentkezhet, hogy sok országban értetlenül állnak a dokumentum előtt. Ez talán a legszembeszökőbb hátránya annak, hogy a jeruzsálemi örmények nem teljes jogú állampolgárok. Megnehezíti az életüket, különösen a fiatal generációét, akik a kisebbségi lét nehézségeit emigrálással oldanák fel. Egy barátom például súlyos egzisztenciális problémával került szembe: *„Belgiumban diplomáztam, de az életem azóta nagyon megnehezedett. A fiú, akit ott megismertem, el akart venni feleségül. A probléma éppen az volt, hogy ő libanoni örmény, és a libanoni útlevelel nem jöhet Izraelbe. Itt nem élhetünk. Én nem gondolhattam a házasságra ott kint, mert az nagyon megnehezítette volna, hogy visszatérjek ide a családomhoz. Ha ugyanis Izrael rájön, hogy külföldre házasodtam, előbb utóbb megtalálják a módját, hogy az ID-met elvegyék. És akkor nem lesz semmilyen papírom! Ha a barátomnak lesz belga állampolgársága, akkor majd hozzá merek menni feleségül, mert akkor azt én is könnyebben megszerezhetem. És úgy már hazajöhetek, de ez a dolog már 5 éve húzódik...”*

A *jeruzsálemi ID* – ahogy az örmény barátaim nevezik – annak jár, aki jeruzsálemi születésű és jeruzsálemi lakosnak számít. Aki ezeknek a feltéte-

leknek nem tud eleget tenni, annak veszélyeztetve van a személyazonossága és az „állampolgársága”. Ahogy már említettem, a jeruzsálemi örmények adóznak az államnak, de például nem szolgálnak a hadseregben, mint az izraeli állampolgárok.¹¹ Az örmények eltérő etnikumú és vallású kisebbségként, a '67-es területek lakosaként nem kötelezhetőek katonai szolgálatra. Ebből a szempontból eltér a '48-as területeken élő örménységtől a státusuk, ahol az örmények ugyan fel vannak mentve a kötelező katonai szolgálat alól, de teljes jogú állampolgárságot és izraeli útlevelet biztosít

számukra az állam. Tehát az állampolgárság nem a hadseregben való szolgálattól függ – legalábbis az etnikai-vallási kisebbségek esetében. Sokkal inkább a területtel járó státus határozza meg a közösség és az egyének jogi státusát. A '67-es területek ilyen értelemben is izraeli megszállás alatt vannak, mert nem integrálják az eredeti lakosságot jogilag a '48-as államszervezetbe.¹²

Tehát az 'izraeli megszállás' kifejezés nem csak arról szólhat, hogy a terminust használó nem izraeli lakosság a palesztinokkal érez sorsközösséget és a területeket idegen hatalom által megszálltnak tekinti, mert ez így önmagában nem állja meg a helyét. Ezt a kifejezést azoktól is hallhatjuk, akiknek az izraeli jelenléttel, ill. az izraeli államhatalomhoz való tartozással önmagában nincsen bajuk, azonban azzal igen, hogy nem kapják meg azokat a jogokat és a társadalmi legitimitációt,

amit a zsidó lakosság: „csak akkor vagy valaki a szemükben, ha van két ID-d, ha tudsz héberül és ha zsidó neved van. Ennyi.” A teljes körű állampolgári jogok hiányában az államhatalom szemében önmagukat nemkívánatosnak látják, és ez az ellenérzés feszültséget teremt az izraeli jelenléttel kapcsolatban. Egy beszélgetőtársam így fogalmazott: „A palesztinoknál is rosszabb a helyzetünk, mert nekünk még útlevelünk sincs!¹³ Nem tartozunk semmilyen államhoz...” – vagyis a jogi státusz kihat a környezethez való viszonyulásra, a ‘megszállás’ kifejezést bizonyos narratívákban megtöltheti olyan tartalma-

kal, melyek a jogaiktól igazságtalanul megfosztott őslakosok és a rájuk telepedett külső hatalom viszonyrendszeréről elképzelhetőek. A kisebbségi lét jogilag is elszigetelődik a többségi társadalmaktól.

1967 előtt Jeruzsálem óvárosa a jordán állam területéhez tartozott. „A városfalak mentén húzódott a határ, emlékszem, mert a Jaffa kapu is le volt zárva.¹⁴ Mi a mai zsidó negyed területén laktunk, ahol azóta zsidó családok élnek, mint az örmény negyed sok-sok régi házában... ezért is kisebb a negyed, mint '67 előtt. Persze a háborús időkben ezek a tulajdonok hamar elkerültek az örményektől az izraeli betelepülőkhöz, nem lehetett követni, hogy ki mire teszi rá a kezét, így szokott ez lenni a háborúban. Sok-sok ház le is volt rombolva: az egyik azt mondja, Izrael tette, a másik azt, hogy Jordánia. Aztán ma már nem örmények, nem arabok lakják, hanem franciaországi, orosz vagy Amerikából

Sorsok – hátrányok – oldódások

érkezett lakosság.” Így emlékszik vissza egy örmény beszélgetőtársam, aki '67-ben még kislány volt.

A több mint 40 évvel ezelőtti háború során Jeruzsálem viszonyai hirtelen megváltoztak. Egy új hatalmi rend vette kezdetét, melyhez a kisebbségeknek alkalmazkodniuk kellett nemcsak közösségi szinten, hanem az egyéni sorsukban is. Ahogy beszélgetőtársam történetéből kiderült, '67 előtt gyerekkorában egy másik házban lakott, sőt egy másik állam területén: „mi itt vagyunk, fölöttünk meg átrendeződnek a kormányok, mert igaz, hogy '67 előtt egy másik országban laktam, de közben nem emigráltam sehová...”. A régi ház felett már egy másik társadalom rendelkezik. Az a ház már nem jelentheti ugyanazt: a háború idején az épületet lerombolták – mint a zsidó és az örmény negyed határán lévő háztömbök nagy részét – és a helyén (bár az eredetihez hasonló stílusban) teljesen újjáépítették a városrészt.

Még a helyiek számára is kérdés, hogy hogyan értelmezhető a földért folyó viszály, amit az örmények személyes sorsukon keresztül is érzékelnek. „Ez itt a Szentföld, amiből mind a három vallás részesedni akar. Én nem értem, miért akarják az emberek ezt a földet, ezt a darab földet, ezen kívül azt sem tudom, miért van az, ha van valakinek egy helye, miért akarná azt kiterjeszteni. Persze lehet úgy gondolkodni, hogy minél többed van, annál nagyobb hatalmad van. De én nem ismerek olyan örményt, aki azt gondolja, hogy ha valami nem az övé, akkor azt meg kell szereznie. Inkább: ha ez az enyém, akkor hadd tartsam meg. Ez mentalitás kérdése. (...) A zsidókat tekintve nem értem a mentalitásukat vagy a természetüket a földdel kapcsolatban. Nem annyira kötődnek Tel Avivhoz, mert Tel Aviv az Tel Aviv, az rendben van, ahogy van. De Jeruzsálem, az nagyon fontos nekik. Talán

az őseik: Dávid, Ábrahám miatt, és mivel számukra ez az ígéret földje, és az egész a Bibliával kapcsolatos. És ők itt vallásos emberek. (...) De engem, ha egész Jeruzsálem az örményeké lenne, az sem érdekelne. Ha nem lenne semmink, az se... csak Örményország érdekel. Persze a közösség nagyon fontos itt. Mert van egy darab földünk, ami nagyon értékes, és ezt meg kell tartanunk! És emberek nélkül nem tudjuk, különben elveszítjük!” Az örmények is tisztában vannak a birtoklás jelentőségével. A saját tulajdonuk megtartása a mindennapok dilemmáiban jelenik meg. De érzékeltetni kell a mondatok mögött, hogy a közösség nincs abban az állapotban, hogy növelje a tulajdonát, hiszen már annak megtartása is kihívást jelent, éppen annak a veszélye miatt, hogy az örmény negyed egyszercsak emberek nélkül marad.

Az állam kategorizálása, Az állampolgári jogok megosztása sok szempontból befolyásolja az egyének és a közösségi vezetés hozzáállását a „nagypolitikához”. Az a versengési folyamat, melyet a „nagypolitika” diktál, az emberek életútján keresztül is érzékelhető. Ezek a hatások folyamatosan formálják az identitást. A kisebbségi helyzetből fakadóan az örménység jelentéstartalmi különös szerepet töltenek be az önmeghatározásban, és ennek egyik megnyilvánulása az örmény történelemmel való kommunikáció. Az identitást érzékelhetővé tevő jelenségek rendezése újabb és újabb szempontokat kíván a megértéshez.

JEGYZETEK

1 „A rítusok, ünnepek, utazások tehát a közösségek kiemeltnek számító, jeles napjai a saját vallási környezetükben, a vallási jelenségekkel párhuzamosan a közösségi tudat, az etnikai összetartozás megerősítését szolgálják.” (Papp, 2004:187)

2 Örmény barátaim azt mondták, hogy az egyháznak van egy hivatalos meg egyezése a jeruzsálemi rendőrséggel, miszerint minden örményt be kell engedjenek a bazilikába. A rendőrök va-

lóban igyekeztek figyelembe venni, hogy az örmény papok kiket akarnak a tömegből magukkal vinni.

3 Papp, 2007:26.

4 Van der Leeuw, 2001:350.

5 Anderson, 2006.

6 Például Nikolaj Hovhanniszján magyarul is megjelent könyve az örmény népirtásról.

7 Olyan török származású történészek, mint az amerikában élő Taner Akcam, aki legutóbb *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* című munkájában tárta fel a népirtás bizonyíthatóságát, hazájuk szemében nemkívánatos tevékenységet folytatnak. – www.mult-kor.hu 2007. június 27-ei cikk.

8 Idézem az ENSZ álláspontjára vonatkozó magyar nyelvű szakirodalomból az összegzést:

„1948. december 9-én az ENSZ közgyűlése elfogadta a Genocídium bűntettének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményt, amely egy történelmi jelentőséggel bíró nemzetközi dokumentum. Ebben a genocídium politikai irányvonalnak minősül, amely bizonyos népcsoportok elpusztítására törekszik faji, nemzetiségi vagy vallási alapon: vagy közvetlenül, gyilkosság útján, vagy súlyos testi és szellemi károsodást okozva az említett népcsoport tagjaiban. A fogalom magában hordozza az életkörülményeknek előre kitervelt módon történő olyan jellegű alakítását, amely a népcsoport egy részének vagy teljes egészének a megsemmisítését eredményezi: intézkedé-

Sorsok – hátrányok – oldódások

seket, amelyek egy adott környezetben, értsd: egy adott népcsoportban, megakadályozzák a szüléseket, továbbá a gyermekek kényszerű áttelepítését rendelik el egy másik népcsoportba, stb.” (Hovhanniszján, 2007:9)

9 Az Oszmán Birodalomban már 1915-ös népirtást megelőzően is számos precedens volt az örmények és más keresztények tömeges lemészárlására, különösen az 1890-es évek közepén, illetve 1909-ben, azonban ezeket nem szokták genocídiumként vagy népirtásként nevezni.

10 Boglár, 2001:13–22.

11 Érettségi után fiúk és lányok kötelező katonai képzésben vesznek részt, minimum 2-3 év időtartamra.

12 A jeruzsálemi zsidósággal, akik '48 előtt már elsősorban az óváros falain belül éltek, minden bizonnyal más a helyzet, mert ők etnikai és vallási alapon igényelhetik az állampolgárságot – ahogy manapság a világ bármely országában élő zsidó származású lakos.

13 Palesztin útlevél ugyanis létezik – az más kérdés, hogy ez a dokumentum szintén problematikus, mert a világ számos országában fenntartásokkal kezelik a palesztin származásúakat, ami megakadályozhatja az adott országba való utazást.

14 Az óváros egyik kapuja, ami a keresztény és az örmény negyed határához esik közel.

IRODALOM

Barth, Fredrik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7./1:3–25.

Benedict, Anderson (2006): *Elképzeltek közösségek*. Budapest: LHarmattan.

Boglár Lajos (2001): *A kultúra arcai*. Budapest: Napvilág.

Hovhanniszján, Nikolaj (2007): *Az örmény genocídium*. Budapest: Erdélyi Örmény Gyökerek Egyesület.

Papp Richárd (2004): Etnikai vallások a Vajdaságban? In: Hajnal Virág–Papp Richárd „Mint leveleket a vihar...” *Kulturális antropológiai tanulmányok az ezredforduló délvidéki magyarjairól*. Újvidék: Fórum.

Papp Richárd (2007): A szakralitás tétje zsidó és keresztény példák tükrében. In: A. Gergely András–Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 16–30.

Van der Leeuw, Gerardus (2001): *A vallás fenomenológiája*. Budapest: Osiris.

www.mult-kor.hu 2009. február 4.